

Хавронюк Микола Іванович,
професор кафедри кримінального та
кримінального процесуального права
Національного університету «Києво-
Могилянська академія», доктор юридичних
наук, професор

ДЕЯКІ РЕЗУЛЬТАТИ АНАЛІЗУ КРИМІНАЛЬНОЇ СТАТИСТИКИ (2022 ВОЄННИЙ РІК)

Питання криміналізації і пеналізації є ключовими питаннями кримінально-правової політики, а відповісти на них неможливо без системного аналізу даних кримінальної статистики [1; 2] щодо кількості:

- облікованих кримінальних правопорушень (далі – к.п.);
- к.п., за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом;
- осіб, засуджених за к.п., з розподілом за видами покарань, і звільнених від покарання;
- осіб, звільнених від кримінальної відповідальності.

В Особливій частині чинного Кримінального кодексу України (далі – КК), станом на 1 листопада 2023 року, усього **390** статей, зокрема **955** статей та частин статей, які передбачають склади кримінальних правопорушень. Але, за твердженням М.В. Карчевського, у КК 52,8% «мертвих» норм, які ніколи не застосовувались [3]. Решта статей (їх частин) застосовуються вельми нерівномірно. Наскільки саме нерівномірно, ми і спробували з'ясувати, провівши аналіз статистичних даних.

За результатами аналізу статистики кримінальних правопорушень з'ясувалось таке.

1. У 2022 році обліковано 362 636 к.п. – на 11,4% більше, ніж у попередньому році.

Серед облікованих к.п. найбільше крадіжок (ст. 185) – 69 496 (їх стало на 38,8% менше, ніж у 2021 році). На другому місці порушення законів та звичаїв війни (ст. 438) – 60 387, на третьому шахрайство (ст. 190) – 32 086 (на 34,5% більше, ніж у 2021 році), далі умисне вбивство (ст. 115) – 22 083 (на 683,7% більше, ніж у 2021 році), на п'ятому незаконні дії з наркотичними речовинами без мети збуту (ст. 309) – 20 140 (на 30,0% більше, ніж у 2021 році). Значне збільшення зареєстрованих умисних вбивств очевидно пов'язане з війною.

Ці п'ять к.п. становлять 204 192 або 56,3% усіх облікованих к.п.

Двадцять п'ять наступних за поширеністю к.п. – це к.п., передбачені статтями:

- 358, 125, 307, 191, 286, 407, 263, 289, 366, 246, 364, 186, 122, 310, 362, 357, 126-1, 361 КК – у 2021 році вони входили до тридцяти найбільш поширених к.п.;

- 110, 111-1, 408, 369, 332, 290, 436-2 КК – у 2021 році вони не входили до тридцяти найбільш поширених к.п. і витіснили з цього рейтингу к.п., передбачені статтями 382, 367, 162, 365, 164, 197-1, 121, 200, 126 і 389 КК.

Це ще 110 212 к.п. або 31,3% усіх облікованих к.п.

Названі тридцять видів к.п. разом становлять 87,6% усіх облікованих к.п. Серед них переважна більшість – к.п. проти власності, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, проти життя та здоров'я особи, проти здоров'я населення і проти національної безпеки України. У 2022 році не увійшли у першу п'ятірку к.п. проти авторитету органів державної влади і к.п. у сфері службової діяльності.

2. У 2022 році порівняно з 2021 роком значно зменшився відсоток к.п., в яких провадження направлено до суду з обвинувальним актом – *коефіцієнт обвинувачення* (який є результатом поділу кількості облікованих к.п. на кількість к.п., в яких провадження направлено до суду з обвинувальним актом) становить вже не 2,1, а у півтора рази більше – 3,2.

За тридцятьма найбільш поширеними він значно погіршився і також дорівнює 3,2 (порівняно з 2,0 у 2021 році).

Щодо крадіжок (ст. 185) цей коефіцієнт зріс з 2,0 до 2,2, домашнього насильства (ст. 126-1) – з 1,1 до 1,2, самовільного залишення військової частини (ст. 407) – з 2,2 до 4,5, незаконного заволодіння транспортним засобом (ст. 389) – з 1,9 до 5,4, шахрайства (ст. 190) – з 3,0 до 5,6.

Є такі к.п., щодо яких коефіцієнт обвинувачення залишається дуже високим. Наприклад, щодо умисного вбивства (ст. 115) він дорівнює 30,8, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110) – 110,4, а порушення законів і звичаїв війни – 1 284,8 (на 60 387 облікованих к.п. лише 47 к.п., в яких провадження направлені до суду з обвинувальним актом). Це обумовлено складністю розслідування цих к.п. та іншими факторами.

А ось чому зазначений коефіцієнт становить 189,0 щодо знищення, підроблення або заміни номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу (ст. 290) пояснити складно. Якщо з року в рік лише 0,5% к.п. за ст. 290 КК розслідуються і провадження направляються до суду, 69% проваджень закриваються за відсутністю події чи складу к.п., а решта переходить у новий звітний рік, то варто замислитися над підставами криміналізації або методикою розслідування.

3. У 2022 році засуджено 49 679 осіб, тобто на 22,5% менше ніж в 2021 році.

Із всіх засуджених осіб 86,9% засуджено за двадцять к.п., передбачених статтями 185, 309, 125, 358, 186, 263, 190, 286, 407, 369, 126-1, 289, 121, 296, 164, 389, 310, 307, 122 КК, і лише 13,1% – за решту 370 видів к.п. Перша двадцятка цих к.п. майже не змінилась порівняно з минулим роком: з неї випала лише одна ст. 187 і наваміні у ній з'явилась ст. 246 КК. Це дещо нагадує один із «законів Парето»: 80% неприємностей пов'язана з дією 20% високореструктивних сил.

В 2022 році у п'ятірці найбільш поширених к.п. і п'ятірці к.п., за які засуджено найбільше осіб, збігаються лише два види к.п. – передбачені статтями 185 і 309 КК.

4. Попри те, що кількість облікованих к.п. у 2022 році збільшилась на 11,4%, кількість к.п., направлених до суду з обвинувальним актом, навпаки, зменшилась на 26,1% – з 153 109 до 113 159.

Відповідно, у 2022 році серйозно погіршився і коефіцієнт засудження (співвідношення між кількістю зареєстрованих к.п., передбачених певною статтею КК, та кількістю засуджених за цією статтею осіб) – у середньому з 5,0 до 7,3.

Дуже високим цей коефіцієнт є щодо: ст. 307 – 18,2, ст. 190 – 25,7, ст. 191 – 33,3, ст. 366 – 135, 8, ст. 365 – 541,0, ст. 364 – 738,0. Серед перелічених к.п. переважно корупційні і службові. За ст. 407 цей коефіцієнт дорівнює 6,0 – і з цього стає зрозумілою стурбованість військового командування, що стала причиною змін до КК у грудні 2022 року, внаслідок яких щодо осіб, які в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці вчинили ухилення від військової служби, було заборонено призначати більш м'яке покарання, ніж передбачено законом та звільняти від відбування покарання з випробуванням.

Майже третина (51 зі 172, або 29,6%) усіх осіб, щодо яких судами виносяться виправдувальні вироки, – особи, які притягувались до відповідальності за ст. 191 та статтями про к.п. у сфері службової діяльності (розділ XVII КК).

Залишилось небезпечним співвідношення між кількістю облікованих за певними статтями КК к.п. і тих відповідних к.п., провадження щодо яких направлено в суд з обвинувальним актом, закрито або рішення щодо яких на кінець року не прийнято. Особливо збільшилась частота відкладення прийняття рішення у провадженні.

Наприклад, ст. 190: обліковано – 32 086; в суд – 5 685 (17,7%); закрито – 34 176 (106,5%); рішення не прийнято – 25 808 (80,4%); ст. 364: обліковано – 2 214; в суд – 160 (7,2%); закрито – 516 (23,3%); рішення не прийнято – 2 039 (92,1%).

Наведені вище цифри демонструють, що система досудового розслідування надто часто працює без результату, яким є якісне

розслідування і направлення провадження до суду задля отримання справедливого судового рішення.

5. Із 65 795 осіб, судові рішення щодо яких набрали законної сили, засуджено 49 679 (75,5%), виправдано 172 (0,3%), звільнено від кримінальної відповідальності 15 362 (23,3%), визнано неосудними 582 осіб (0,9%). Хоча кількість облікованих к.п. значно збільшилась, судами винесено рішення щодо осіб на 25,5% менше. Пропорції ж змінились незначно: майже на 3% більше засуджених і на понад 3% менше звільнених від кримінальної відповідальності.

Цікаво, що осіб, виправданих у корупційних к.п., передбачених частинами 2–5 ст. 191 і статтями 364, 368, 369-2 КК, у 2022 році – 5,5% (33 із 596 осіб). Тобто, виправдано кожного 18-го обвинуваченого у цих к.п., хоча в інших к.п. – лише одну особу із кожних 382-х.

6. Серед найбільш поширених підстав звільнення від кримінальної відповідальності: відмова прокурора чи потерпілого від обвинувачення (4577 випадків); примирення з потерпілим (3 872); «інші підстави» (3 379); дійове каяття (1652). Не дочекалась справедливого рішення суду 1401 особа – провадження закрито через смерть.

Найбільше відмов від обвинувачення за ст. 125 КК (2 316 випадків) і статтями про корупційні та службові к.п., передбачені розділом XVII КК (405). Що ж до «інших підстав», то таких випадків звільнення найбільше за ст. 125 (475 випадків), ст. 309 (454), ст. 190 (217), ст. 263 (182), ст. 286 (156), ст. 367 (119), ст. 366 (89) і ст. 368 (56). Що стосується змісту цих «інших підстав», то він є зрозумілим лише стосовно статей 263 і 309 КК – ці статті містять відповідні заохочувальні норми.

7. З 49 679 засуджених осіб найбільше засуджено зі звільненням від покарання (21 077 – 42,4%), до штрафу (10 978 – 22,1%), позбавлення волі на певний строк (9 462 – 19,0%), громадських робіт (4 298 – 8,6%). Частка інших основних видів покарань становить 7,9%: до довічного позбавлення волі засуджено 23 особи, обмеження волі – 1466, направлення в дисциплінарний батальйон – 115, арешту – 1850, виправних робіт – 85, службових обмежень для військовослужбовців – 127, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю як основного покарання – 150.

Порівняно з 2021 роком у 2022 році помітно збільшилась частка осіб, засуджених до штрафу, і зменшилась частка осіб, засуджених до громадських робіт.

8. Штраф як додаткове покарання майже не застосовується: лише 44 випадки (0,08% засуджених). Додаткове покарання у виді конфіскації майна застосовано до 897 осіб (1,8%), а у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю як основного покарання – до 1162 осіб (2,3%). При цьому штраф як

додаткове покарання прямо передбачено у 10, конфіскація майна – у 112, а позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю – у 244 статтях (частинах статей) КК; до того ж останній вид покарання може бути призначений і у випадках, коли він не передбачений в санкції статті (частини статті).

Спеціальну конфіскацію застосовано лише до 1,0% засуджених.

9. Судова статистика щодо застосування обмежувальних заходів (розділ XIII-1 КК), заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (розділ XIV-1 КК), розмірів стягнутих штрафів і конфіскованого майна, звільнення від відбування покарання не ведеться. Це впливає і на застосування цих заходів.

Висновки та пропозиції для законодавця, органів досудового розслідування, прокуратури і судів:

1) необхідно перевірити підстави криміналізації діянь, передбачених, зокрема, статтями 290, 364, 365, 382 КК, і, можливо, розширити застосування інших засобів впливу на правопорушників (зокрема, адміністративних або дисциплінарних), які можуть виявитися більш дієвими;

2) у випадках, коли формулювання диспозицій статей Особливої частини КК створюють складнощі для кваліфікації, їх треба привести їх у відповідність до принципу юридичної визначеності;

3) слід виявляти та усувати корупційгенні ризики при застосуванні деяких статей КК, припинити практику створення органами досудового розслідування, прокуратурою і судами будь-яких преференцій щодо осіб, які вчиняють шахрайство, корупційні та службові к.п., невиконання судового рішення, незаконні дії з наркотичними засобами з метою їх збуту та їх збут, незаконну порубку і збут лісу тощо;

4) варто покращити методики та інші процесуальні можливості розслідування окремих к.п., зокрема тих, щодо яких коефіцієнт обвинувачення та коефіцієнт засудження є надто високими;

5) існує потреба у тому, щоби система кримінальної юстиції спрямувала основні зусилля на запобігання найбільш поширених к.п. – крадіжок, шахрайств, убивств і спричинення тілесних ушкоджень, незаконних дій з наркотичними засобами та зброєю, підроблення документів. Водночас законодавцю слід припинити доповнювати Особливу частину КК новими статтями, потреба в яких належно не доведена і які вкрай рідко застосовуються на практиці, але створюють проблеми при кваліфікації, що впливає на якість і строки розслідування та розгляду справ в судах;

6) слід приділити належну увагу кримінальній статистиці як важливому джерелу даних, які мають бути покладені в основу державних антикримінальних програм і проєктів законів щодо змін кримінального законодавства. Цей огляд статистичних даних лише

окремими ризиками вказує на наявність проблем; для їх більш точного і повного визначення потрібен глибокий аналіз даних;

7) законодавцю слід переглянути (у бік пом'якшення) санкції більшості статей Особливої частини КК та передбачити ширшу можливість для застосування обмежувальних заходів й інших засобів впливу на правопорушників, а судовій владі – провести узагальнення судової практики застосування кримінальних покарань та надати судам відповідні рекомендації з метою забезпечення єдності і сталості судової практики.

Список використаних джерел:

1. Офіс Генерального прокурора. Статистика:
<https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>

2. Судова влада України. Судова статистика:
https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

3. Карчевський М.В. Як дізнатися, чи працює право? або кримінально-правове регулювання в контексті даних офіційної статистики:

<https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/23/karchevskiy-m-v-arlanova-o-d-yak-diznatysyaya-chy-pratsyuue-pravo.pdf>

Чабанюк Вадим Дмитрович,

доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ВИЗНАЧЕННЯ НАСЛІДКІВ ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ: АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ

Проблема кримінально-правової протидії кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності постійно турбує українських парламентарів. Така діяльність не завжди є бездоганна [3, с. 69]. До того ж слід погодитися з думкою М. Хавронюка, що є невдалою практика Верховної Ради України щодо криміналізації/декриміналізації діянь без належної кримінологічної експертизи [7]. Наприклад, у статтю 364 Кримінального кодексу (далі – КК) України законодавець дев'ять разів вносив зміни та доповнення. Окремі зміни стосувалися визначення розміру заподіяної шкоди. Однак, як свідчить судова практика, такі нормативні зміни не усували всі недоліки та прогалини у кримінальному законодавстві, а лише створювали нові проблеми. Наприклад, слід констатувати, що досі не проведено жодного якісного кримінологічного дослідження щодо наслідків складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 364 КК України [2]. Проте у народних депутатів України